

Музейні реліквії
ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Пізньоримські скляні кубки

The archaeological collection of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum features three unique glass goblets dating from the late 4th to the first half of the 5th century AD.

They are among the most remarkable artefacts discovered in burials at a cemetery of the Cherniakhiv culture near the town of Shyshaky (present-day Myrhorod District, Poltava Region). More than 150 burials have been uncovered during the archaeological investigation of the necropolis. Each burial has its own distinctive features, including the type of burial rite (inhumation or cremation), the size of the grave, grave goods, and the personal belongings of the deceased.

The Cherniakhiv culture was characterized by extensive and diverse contacts with the provinces of the Roman Empire. These interactions influenced the material culture of the so-called barbarian populations and led to the appearance of numerous imported objects manufactured in the Roman provinces. The glass goblets indicate the high social or economic status of the deceased and their families. Their presence in burials is associated with the beliefs of the people of that time concerning the afterlife, which was imagined as resembling earthly existence. In the afterlife, the deceased were believed to continue their earthly activities, including participation in feasts.

Grape wine was the principal beverage consumed from such goblets. It was brought by Roman merchants and traded among the Cherniakhiv population. Numerous amphora finds at the Shyshaky cemetery provide evidence of this trade. Other beverages of local origin were also popular, including beer, mead, fermented grain beverages, and kumis (fermented mare's milk).

The presence of imported objects with elaborate decoration, such as these glass goblets, points to extensive contacts with the classical world, from which such items were obtained either through trade or as a result of the Hunnic incursions into the provinces of the Roman Empire, in which the Cherniakhiv population may also have participated.

Інститут археології Національної академії наук України
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

Роман РЕЙДА, Анатолій ГЕЙКО, Сергій САПЄГІН

ПІЗНЬОРИМСЬКІ СКЛЯНІ КУБКИ ІЗ ШИШАК

Харків – Полтава
ТОВ «Майдан»
2026

УДК 642.72:94(450)"0774/0999"(477.53)"05/06"
Р 35

Друкується за рішенням Вченої Ради
Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського
(протокол № 7 від 24.06.2025 р.)

Видання здійснене за фінансової підтримки ФОП С. В. Михайлика

Р 35 **Роман Рейда, Анатолій Гейко, Сергій Сапєгін.** Пізньоримські скляні кубки із Шишак. НАН України, Ін-т археол. ПКМ імені Василя Кричевського. Харків, Полтава: ТОВ «Майдан», 2026. 16 с.: іл. (Музейні раритери, вип. 27).

Roman Reida, Anatolii Heiko, Serhii Sapehin. The Late Sarmatian Goblets from Shyshaky. NAS of Ukraine, Institute of Archaeology. The Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum. Kharkiv, Poltava: "Maidan" LLC, 2026. 16 p.: ill. (Museum relics, issue 27)

Видання присвячене артефактам скловиробництва пізньоримського часу (кінець IV – перша половина V ст.). Ці експонати унікальні для пам'яток черняхівського культури в Україні й є окрасою археологічної колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського**.**

An issue is dedicated to glassmaking artifacts dated to the late Roman Time (the late 4th – first half of the 5th cc.). These exhibits are unique for monuments of Cherniakhiv culture in Ukraine and became a pearl of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum archaeological collection.

© Роман Рейда, Анатолій Гейко,
Сергій Сапєгін, 2026.
© ПКМ імені Василя Кричевського, 2026.
© ТОВ «Майдан», 2026.

У III – першій половині V століть н. е. на території України існувала культурно-історична спільнота, що залишила по собі численні археологічні пам'ятки. Сукупність останніх отримала назву черняхівської культури (за епонімною пам'яткою – могильником, дослідженим відомим українським археологом Вікентієм Хвойкою (1850–1914) поблизу села Черняхів нинішньої Черкаської обл.). Пам'ятки черняхівської культури залишили різноетнічні групи варварського населення, які мешкали на теренах України. До них входили східногерманські племена готів, гепідів, вандалів, слов'ян, пізньосарматські племена аланів, нащадки пізньоскіфського і дакійського населення та, не виключено, – частина мешканців міст та поселень Північного Причорномор'я пізньоримського часу. Черняхівська культура відзначається численними різноманітними контактами із Римською імперією, що призвело до значного впливу останніх на матеріальну культуру варварів та появу численних імпортованих речей так званого провінційноримського виробництва.

Розкопки одного із поховань Шишацького могильника черняхівської культури. 2010. Фото Анатолія Гейка.

Excavations at one of the burials of Shyshaky burial ground of Cherniakhiv culture. 2010. Photo by Anatolii Heiko.

Знахідка скляного кубка у похованні 39 Шишацького могильника. 2012. Фото Анатолія Гейка.

Finding of glass goblet in burial 39 of Shyshaky burial ground. 2012. Photo by Anatolii Heiko.

Полтавщина надзвичайно багата на пам'ятки черняхівської культури, кількість яких на сьогодні обліковується сотнями відомих дослідникам об'єктів. Серед них помітну частку займають некрополі із похованнями, здійсненими за обрядами трупопокладення та трупоспалення.

Серед недавніх і доволі масштабних досліджень черняхівської культури в Україні – розкопки Шишацького могильника, виявленого у 2008 р. поблизу селища Шишаки (сучасний Миргородський район). За час його вивчення віднайдено більше 150 поховань черняхівського населення. Кожне із них має індивідуальні риси, як то: обряд (інгумація або кремація), розміри могили, супровід та особисті речі похованих.

Однією із найяскравіших знахідок, виявлених у похованнях із західною орієнтацією на Шишацькому могильнику, стали три скляні рідкісні кубки провінційного римського виробництва, що доповнили і прикрасили колекцію старожитностей римської доби Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Кожне із поховань, в яких знайдені скляні кубки, крім цих чудових імпортних зразків пізньоантичного посуду, відрізняють своєрідні або навіть унікальні особливості, на характеристиці яких тут варто коротко зупинитися.

Першим дослідженим похованням зі збереженим скляним кубком стало захоронення за № 39. На жаль, його західна частина на момент дослідження була знищена спорудженням у середині XX ст. траншеї очисних споруд, котра пошкодила череп і частину скелету небіжчика. Проте навіть і за таких несприятливих умов цю поховальну пам'ятку без перебільшення можна назвати екстраординарною. За результатами антропологічних досліджень поховання

5

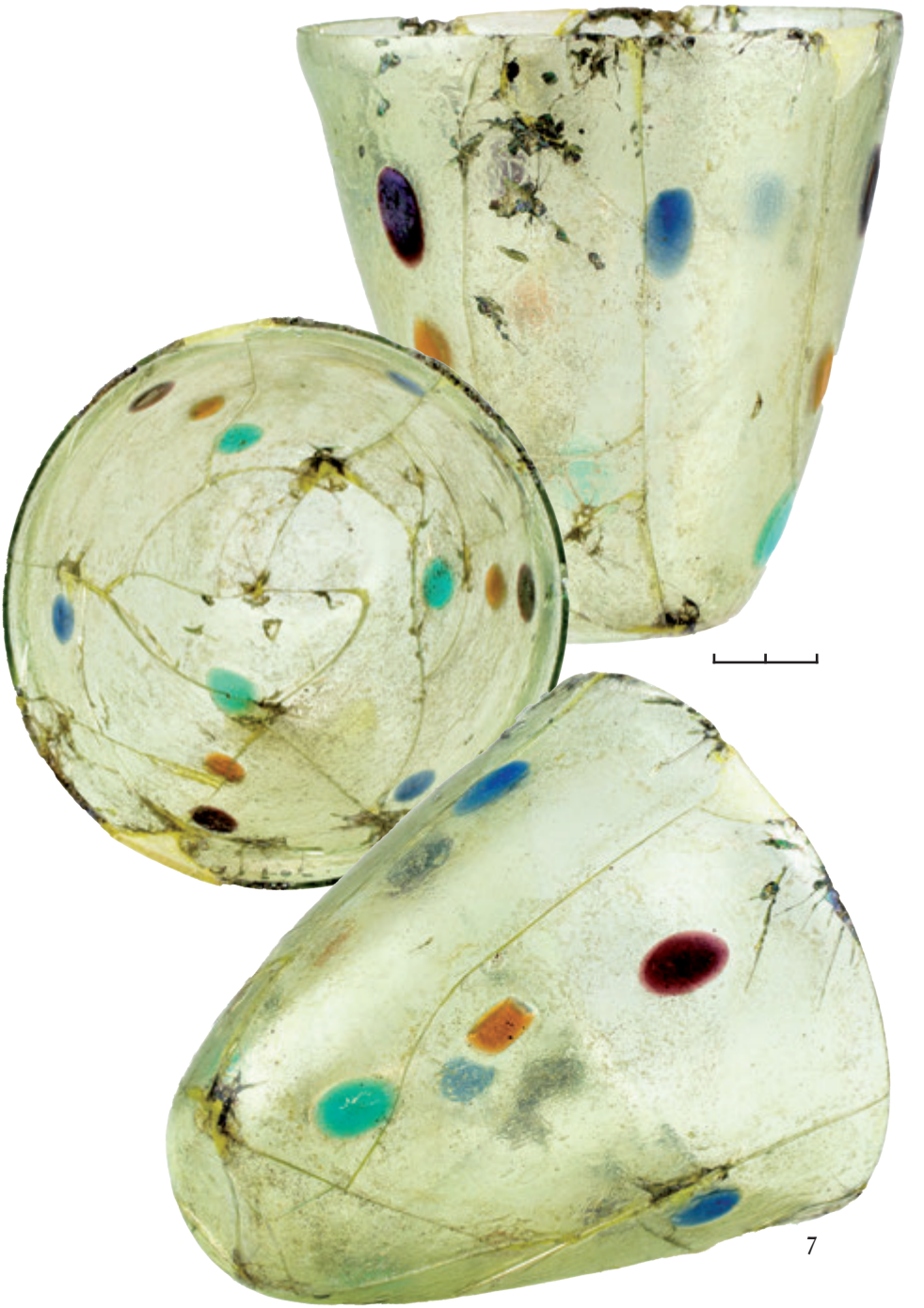
належало молодій жінці у віці 25–35 років. До правої руки небіжчиці було вкладено скляний кубок провінційноримського виробництва. Під дном кубка, у долоні померлої, виявлено монету – срібний денарій імператора Марка Аврелія (121–180), на одній зі сторін якої прикипів невеликий фрагмент тканини. Останній законсервувався і зберігся завдяки оксидам міді. Вміщення монети до поховання, так званого «оболу Харону», – плати, яку померлий вносить богу-перевізнику до підземного царства померлих, – може свідчити про зв'язок (наприклад, походження) небіжчиці з античною культурою. Не менш цікавим став і законсервований фрагмент тканини, яка, як виявилося, була шовковою і могла бути частиною одягу померлої. Відкриття тканин такого високого гатунку у варварських захороненнях є напрочуд рідкісним явищем та може вказувати як на статус небіжчиці, так опосередковано і на торговельно-обмінні зв'язки цього суспільства із Китаєм, де й вироблявся на той час шовк.

Сам кубок, виявлений у похованні № 39, також викликає неабиякий інтерес. Він виготовлений із прозорого скла, має товсті стінки та зрізаноконічну форму. Орнаментований у техніці шліфування, за допомогою якої майстер зробив два ряди крупних овалів, поставлених вертикально, і два ряди невеликих горизонтальних овалів, розміщених під вінцями та у придонній частині. Виріб прикрашено також і горизонтальними лініями.

Нам відомий тільки один аналогічний шишацькому цілий скляний кубок, котрий було виявлено на території сучасної Норвегії, в одному із поховань могильника Сетведт. Скандинавська знахідка датується дослідниками у межах усього V ст. н. е. Ми, в свою чергу, схильні звузити хронологічні рамки цього кубка до проміжку від початку – до середини V ст. н. е., оскільки всі найпізніші досліджені поховання могильника не виступають за означені часові межі.

Наступне поховання, досліджене поблизу Шишак, отримало № 112 і належало молодій жінці у віці 18–20 років. У захороненні, крім антропологічних решток, виявлено лише один предмет, а саме – скляний кубок провінційного римського виробництва. Він розміщувався неподалік від кисті правої руки небіжчиці та, цілком можливо, початково був вкладений до неї.

Кубок із поховання № 112 відрізняє з-поміж інших відомих на черняхівських могильниках надзвичайно різноманітна кольорова гама скляних крапель, котрі прикрасили його корпус із прозорого скла. Краплі кольорового скла наносилися на тулуб виробу, після чого розгладжувались у своєрідні витягнуті овали неправильної форми.

7

Орнаментація цими овалами виконана у вигляді трьох стовпчиків різнокольорових крапель, між якими у верхній частині кубка містяться окремі кольорові краплинки. Краплі мають чотири кольори: темно-брунатний, світло-бурштиновий, світло-блакитний та інтенсивний блакитний або синій. Всі вони мають різний розмір і форму. Додатковими елементами орнаментації слугують чотири прокреслені паралельні лінії під вінцями та дві – у придонній частині виробу.

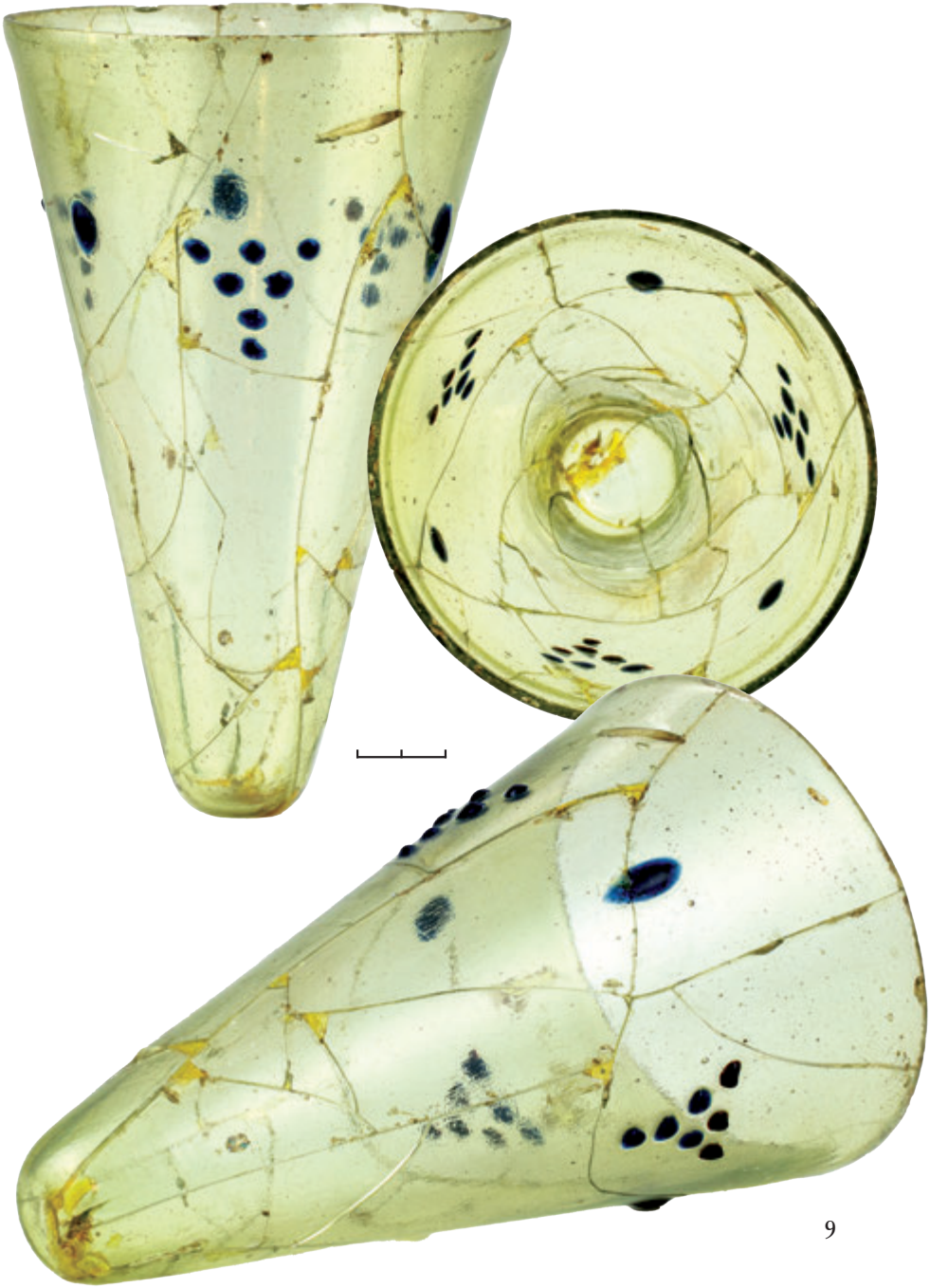
Кубок має надзвичайно святковий, різнобарвний вигляд, привертаючи до себе увагу відвідувачів музею. І не дарма. Справа в тому, що аналогій цьому виробу в черняхівській культурі на сьогодні поки що немає, не відомі вони й авторам у межах провінцій Римської імперії. З огляду на таку унікальність, ми запропонували спеціальну назву для кубка – «Тип Шишаки-112», де Шишаки означає місце знахідки (Шишацький могильник), а 112 – номер поховання, в якому виявлено цю неперсічну знахідку.

Уважаємо, що кубок із 112-го поховання можна датувати у межах кінця IV – початку V ст. н. е. Цей яскравий виріб вказує на контакти місцевого населення із провінційними центрами пізньоантичної культури вже після приходу гунів.

Третім похованням, в якому виявлено скляний кубок, виготовлений у провінціях Римської імперії, стало **поховання із № 115.** За супроводом і наявними особистими речами захороненого, воно віднесене до числа чоловічих. Таке визначення статі небіжчика було зроблене у зв'язку із тим, що антропологічні матеріали практично не збереглися через специфічні фізико-хімічні умови у похованні, лишивши тільки сліди кістяного тліну. Агресивне середовище в могилі призвело також до практично повного руйнування рогового гребеня і частково пошкодило навіть один із виробів, виготовлених із глини, – чорнолискований глек. Не зважаючи на несприятливі умови, сам комплекс відрізняється кількома особливостями, котрі дозволяють вважати його винятковим не тільки для Шишацького некрополя, а й загалом для кількох тисяч досліджених поховань черняхівської культури в Україні.

Першою знаковою особливістю комплексу є те, що поховання зорієнтоване головою на захід, проте має всі супровідні ознаки захоронень, зорієнтованих у північному напрямку: повний набір супровідного посуду й особисті речі небіжчика. Воно може свідчити про процес подальшого урізноманітнення оформлення поховального обряду.

Друга визначна риса цього похованні відноситься до особливостей середовища, що утворилося в могилі, і двох ремінних пряжок (одна – срібна, а інша – з мідного сплаву), виявлених в середній ча-

9

стині слідів тліну людського кістяка. Справа в тому, що, як не дивно, на цих металевих деталях убору збереглися крайні частини шкіряних ременів. Це дозволило уперше документально зафіксувати процес кріплення ременя до пряжки і зробити графічну та натуральну реконструкцію цієї операції.

Третьою, найцікавішою ознакою поховання № 115 стала наявність великого скляного кубка провінційноримського виробництва. Посудина містилася серед групи супровідного посуду, вище правого плеча небіжчика. Скляний кубок було покладено в середину великої глиняної миски.

Сам кубок мав значні розміри: висота 18 см, діаметр вінець 11,3 см, місткість 0,5 літра. Він має стрункy конічну форму й орнаментацію з нанесених на тулубі кольорових крапель темно-синього і темно-червоного кольорів у вигляді грон винограду й окремих великих цяток між ними. Додатковим елементом візерунку слугують ряди паралельних ліній, нанесених по корпусу в чотирьох місцях. Орнаментаційна схема з кольоровими краплями досить поширена для скляних виробів IV – початку V ст. н. е. у багатьох провінціях Римської імперії та на її периферії, проте характерним є використання одноколорових крапель (синіх). У випадку ж із шишацьким кубком ця схема збагачена краплями темно-червоного скла, що зовсім не характерне для такого посуду. Причин, чому були нанесені саме такі краплі, може бути кілька: відсутність у майстра-склодува синього скла; свідоме збагачення орнаменту додаванням іншого кольору; технічна помилка і т. ін. Так чи інакше незвичайна кольорова гама традиційної орнаментальної схеми виділяє виріб із 115-го поховання з-поміж інших. Питання центрів виробництва кубків із синіми краплями залишається відкритим, але вважається, що їх виготовляли майстерні у Сирії та Єгипті. Датувати ж екземпляр із Шишак, на нашу думку, можна у межах останньої чверті IV – початку V ст. н. е.

Для нас, як дослідників, надзвичайно цікавим стало те, що всі імпортні скляні кубки є достатньо точними хронологічними маркерами, які вказують як на час виготовлення самого виробу, так і на час, коли було здійснено обряд похорону. Отже, це уточнює час існування того чи іншого поселення та, зрештою, – цілого суспільства, яке в археологічному плані отримало назву черняхівської культури.

Так от, упродовж досить тривалого періоду історики, спираючись на інформацію писемних джерел і власне бачення історичних процесів та подій, вважали, що варварське суспільство, представлене черняхівською культурою, припиняє своє існування разом із

приходом на терени Південно-Східної Європи войовничих племен гунів у 375/376 рр. н. е. Нібито унаслідок гунської навали варварські племена були змушені евакуюватися з території сучасної України до дунайських провінцій Римської імперії. Проте археологічні знахідки, у тому числі й кубки із Шишацького могильника, вказують на те, що не тільки в кінці IV, а й на початку V ст. (можливо, до його середини) пам'ятки черняхівської культури існували та продовжували існувати.

Більше того, наявність таких імпортних речей як скляні кубки вказує на контакти культури з античним світом, звідки ці вироби і могли бути отримані. Інша справа – механізм їх надходження. Тут бачимо дві основні можливості: або унаслідок торговельно-обмінних операцій, або як результат набігів гунів на провінції Римської імперії й участі в цих походах черняхівського населення. І перший, і другий варіанти достатньо імовірні та могли відбуватися одночасно чи почергово, адже історичні події кінця IV – першої половини V ст. н. е. відзначаються неабияким динамізмом і мінливістю.

Нарешті, важливим питанням є значення та культурне навантаження розміщення скляних кубків у похованнях черняхівської культури. З одного боку вони демонструють достатньо високий соціальний та економічний рівень самого небіжчика чи його родини, з іншого – вказують на вірування, котрі побутували в тогочасному суспільстві. Відносно останніх незаперечним, на нашу думку, залишається те, що в цьому суспільстві існували погляди на потойбічне життя, що певною мірою мало бути схожим на життя земне. Саме тому в значній частині захоронень знаходимо цілі набори різноманітного посуду, рештки супровідної їжі, особисті предмети, інструменти, зброю й деталі вбрання. Тобто, похований, залежно від власних статків чи статків родини й соціальної ролі, отримував більший або менший набір супровідних предметів для існування у потойбічному світі.

Важливою частиною вірувань у загробне життя були уявлення про так званий потойбічний бенкет, в якому небіжчик мав брати участь разом зі своїми предками. Для цього дійства, крім посуду для їжі (миски, горщики), до поховань вкладалися посудини для питва, представлені амфорами, глеками, чашами й кубками. Звичайно посуд був місцевого походження, гончарний, виготовлений із глини. На Шишацькому могильнику також знайдене поховання, що містило і глиняні кубки чорного кольору місцевого виробництва. Вони мали лисковану поверхню, досить вишукане орнаментування. Очевидно, такі кубки побутували у середовищі менш заможних людей.

Римська амфора із Шишацького могильника. Кін. IV – поч. V ст

Roman amphora from Shyshaky burial ground. The 4th – early 5th cc.

За можливості, до поховального інвентаря входили і значно дорожчі, рідкісніші та цінніші імпортні вироби, зокрема й виготовлені зі скла. Саме із ними і маємо справу в окремих похованнях Шишацького некрополю. Зокрема, у похованні № 115, де поряд із глиняним посудом вміщено великий конічний кубок зі скла.

Проте вміщення скляних провінційноримських кубків до поховань не завжди може інтерпретуватися як участь небіжчика у потойбічному бенкеті. Ще однією можливістю-поясненням для цього є наступне. Справа в тому, що невеликі посудини і, зокрема, виконані зі скла, у пізньоантичному світі та його варварській периферії могли використовуватися не тільки для вживання напоїв, а й у якості освітлюваних пристроїв. У такому випадку до ємності наливалася олія, вставлявся гніт – і найпростіший каганець був готовий. Показово, що в англомовній археологічній літературі скляні кубки часто означуються назвою, що вказує на подвійну можливість їх вірогідної функції: «beaker or lamp» – «кубок/фужер або лампа/світильник/лампада». У випадку двох жіночих поховань із Шишацького могильника, де з посуду наявні тільки скляні кубки, залишається можливість того, що вони могли виконувати функцію освітлюваних пристроїв. Проте слідів якихось запальних сумішей або, тим більше, – слідів горіння (кіптяви) на стінках цих знахідок виявлено не було, що й дозволяє інтерпретувати кубки із жіночих поховань як посуд для споживання напоїв на потойбічному бенкеті.

Не менш цікавим залишається питання: які саме напої могли вживати у земно-

му житті та (за віруваннями) в потойбічному існуванні представники черняхівської культури? Значна частина дослідників вважає, що погляди цієї варварської спільноти з цього питання знаходилися під потужним впливом античної культури, а, отже, основним напоєм можна вважати виноградне вино. На користь цієї думки свідчать і численні знахідки амфор на черняхівських пам'ятках (на поселеннях – уламків, а в похованнях – цілих тарних посудин). Відомі амфори і з досліджень Шишацького могильника. Без сумніву, варвари вино вживали, проте залишається питання об'ємів і систематичності такого вжитку. Ці питання виникають логічно, оскільки вино, як і скляний посуд, було імпортним продуктом, надходження якого залежало від багатьох чинників: доступності торговельних шляхів, віддаленості від центрів виробництва, стосунків між сусідніми племенами й античним світом у конкретний час. Зрештою – ціна на продукцію та можливість споживачів її придбати. Все це не могло не вплинути на те, щоб ми не могли вважати вино основним напоєм для всього населення черняхівської культури чи таким, якому надавали перевагу перед іншими.

Виноградарство і виноробство набули широкого розповсюдження в пізньоантичному суспільстві. Бог Діоніс (Вакх, Бахус) вважався покровителем цих занять. Не цуралися вина й інші боги. З вином та його споживанням пов'язана не тільки тогочасна релігія, а й народні свята, поховальні обряди. У Північному Причорномор'ї згадані галузі господарства, як і експорт вина до територій розселення племен скіфського часу Степової та Лісостепової України, поширилися вже з часів грецької колонізації, а саме з VII–VI ст. до н. е.

Традиції споживання вина були характерними як в середовищі бідного, так і багатого давньогрецького і римськогого суспільств. Хоча у певні часи вино заборонялося пити жінкам. Наприклад, у Стародавньому Римі (до кінця II ст. н. е.) зберігалася традиція розлучення із жінками, котрі вживали вино.

Вино було одним із основних джерел прибутків. Римські купці продавали його і в середовищі варварських суспільств, у тому числі – і серед черняхівських племен. На користь ужитку населенням цієї культури привізного вина свідчить те, що на поселеннях серед уламків посуду помітну їх кількість займають фрагменти імпортних амфор, в яких саме і транспортувалася така продукція.

Адже, без сумніву, варвари мали і власну культуру споживання алкоголю, що не могла базуватися на імпортах, а, вірогідніше за все, ними доповнювалася. Основні ж ужиткові алкогольні напої повинні були мати місцеве походження та бути значно доступнішими за вино.

Серед можливих варіантів таких напоїв можна назвати пиво, питний мед та брагу. Остання могла бути особливо популярною, оскільки її виготовляли з цілого ряду місцевих продуктів: того ж таки меду, ягід, фруктів, зерна, – та не потребували для цього якихось спеціальних інгредієнтів, обладнання чи умов, тому була доступна практично кожному. У районах контактів із кочовим середовищем, до яких відноситься і Дніпровське Лісостепове Лівобережжя, можливим видається використання також напоїв зі зброджeного молока на кшталт кумису.

Тому, не зважаючи на те, що скляні кубки провінційного римського виробництва виготовлялися для вживання саме вина, їх застосування у варварському середовищі цілком могло отримати більш широкий асортимент напоїв, відмінних від традиційних у пізньоантичній культурі. Хоча, звісно, цей тип посуду, перш за все, пов'язаний саме із вином та виготовлений для ужитку саме цього продукту.

Сподіваємося, що у найближчий час скляні кубки знову стануть окрасою експозиції «Унікальні предмети у зібранні музею», репрезентуючи розмаїтий світ матеріальної культури пізньоримського часу та доволі широкі зв'язки черняхівського населення регіону. До речі, обидва декоровані кольоровими краплями скла посудини для напоїв були у 2018 р. очищені, законсервовані й відреставровані у Харківській філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України художником-реставратором творів із кераміки та скла вищої категорії Світланою Єфановою.

Корабель, що перевозить дерев'яні діжки з вином.
Кам'яний рельєф із Рейнської області. II–III ст.

Ship that transports wooden barrels with wine. Stone relief from Rein Region.
The 2nd – 3rd cc.

Джерела та література

Абашина Н. С., Магомедов Б. В., Рейда Р. М. Пам'ятки черняхівської культури Полтавської області. Київ: Ін-т археол. НАН України, 2019. 136 с.: іл.

Гейко А., Корінний С., Булавенко Р., Рейда Р., Сапєгін С. Перший досвід дослідження глиняного посуду черняхівської культури за допомогою методів ДНК-технології. Археологічна керамологія. Опішне, 2020. № 1 (3). С. 65–74.

Кропоткин А. В., Кропоткин В. В. Северная граница распростанения амфор римского времени в Восточной Европе. Могильники черняховской культуры. М.: Наука, 1988. С. 168–184: ил.

Магомедов Б. В. Потойбічний бенкет у поховальному обряді черняхівської культури. Старожитності І тисячоліття нашої ери на території України. Київ: Ін-т археол. НАН України, 2003. С. 83–88.

Рейда Р. М., Гейко А. В., Сапєгін С. В. Поховання з «платою Харону» з Шишацького могильника черняхівської культури. Археологія, Київ, 2014. № 1. С. 97–103.

Рейда Р. М., Гейко А. В., Сапєгін С. В. «Потойбічний бенкет»: набори глеків у похованнях черняхівської культури. Археологія. Київ, 2015. № 1. С. 30–39.

Рейда Р. М., Гейко А. В., Сапєгін С. В. Поховання 115 Шишацького могильника зі скляним орнаментованим кубком. OIUM. Київ: вид. Ін-ту археол. НАН України, 2016. Вип. 5. С. 28–36.

Рейда Р. М., Гейко А. В., Сапєгін С. В. Реконструкція ременів з поховання 115 Шишацького могильника черняхівської культури. Археологія і давня історія України. Київ, 2017. Вип. 1 (22). С. 210–215.

Рейда Р. М., Гейко А. В., Сапєгін С. В. Скляний кубок з еклектичними ознаками з поховання 112 Шишацького могильника. Археологія. Київ, 2021. № 4. С. 95–109.

Науково-популярне видання

Роман РЕЙДА, Анатолій ГЕЙКО, Сергій САПЄГІН

ПІЗНЬОРИМСЬКІ СКЛЯНІ КУБКИ ІЗ ШИШАК

Музейні реліквії, вип. 27

На обкладинці:
Мікеланджело Буонарроті (1475 – 1564).
П'яний Вакх. 1497. Музей Борджело. Флоренція.
Вигляд Шишацького могильника зі сходу.

Оригінал-макет підготовлено
у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського.
Дизайн та комп'ютерна верстка **Наталії Васільєвої**
Відп. редактор **Олександр Супруненко**
Фото **Сергія Харченка, Наталії Кондратенко**
Англійський текст **Наталії Кондратенко**

Здано в набір 18.05.2026. Підписано до друку 09.11.2026.
Формат 60×84/16. Папір офсетний, крейдяний. Друк офсетний.
Ум. друк арк. 1,0. Наклад 500 прим. (1 запуск – 50 прим.).
Зам. № 05/2026.

Виготівник: ТОВ «Майдан» 61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30 E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

